

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2015 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2015

2

Vilnius 2016

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2015

2

Vilnius 2016

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ

Projekto finansavimo sutartis Nr. LIP-074/2016

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Gintautas SLIESORIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2016
© Straipsnių autoriai, 2016

TAMARA BAIRAŠAUSKAITĖ

LIETUVOS BAJORŲ TARNYBOS KRITINIAI SLENKŠČIAI: MODERNUSIS RUSIJOS IMPERIJOS LAIKOTARPIS

Įvadas

Didžiųjų imperijų pasisavintų teritorijų elito tarnyba reiškė ne tik pastangas išlaikyti luomines privilegijas ar norą demonstruoti lojalumą valdžiai. Apie tai išsamiai rašė Andreas Kappeleris¹. Jis nagrinėjo, kaip Romanovų, Habsburgų ir Osmanų imperijos, naudojamos skirtingas strategijas, kūrė santykius su kultūriškai svetima periferija bei jos elitais, ir suformulavo teiginį apie Rusijos valdžios generalinę strategiją Vakarų gubernijose senojo elito atžvilgiu. A. Kappeleris išskyrė šiuos strategijos etapus: ikimodernųjį, kai metropolijos valdžia bandė kooperuotis su periferijos elitu ir patikėjo jam kai kurias tarnybines ir valdymo funkcijas; modernųjį, kai po 1863–1864 m. sukilimo senajam elitui taikė represijų ir rusifikacijos politiką, o kooperavimosi partnerių ieškojo tarp naujųjų „valstietišku“ tautinių elitų. Jis taip pat pabrėžė periferijos elito nenorą kooperuotis su imperijos elitu moderniaisiais laikais. Tačiau A. Kappelerio tyrimas rodo linijinį metropolijos ir periferijos elitų santykių modeliavimą. Valstybės tarnybos integracinis vaidmuo liko aktualus moderniuoju laikotarpiu: iš valdžios perspektyvos tai buvo veiksmingas instrumentas susigrąžinti, šiaip ar taip, įtakingą visuomenės grupę ir užsitikrinti jos lojalumą, o periferijos elitui tai reiškė viešųjų galių atnaujinimą. Todėl metropolijos ir periferijos elitams XIX a. antrojoje pusėje teko ne sykį peržiūrėti savo pozicijas Vakarų gubernijų bajorų valstybės tarnybos atžvilgiu.

XIX a. pirmojoje pusėje imperijos valdžia ir tradicinis elitas nesunkiai pasiekė abipusį kompromisą dėl bajorų tarnybos. Kaip bepasuksi, valdžiai reikėjo vietinio elito

¹ A. Каппелер, Центр и элиты периферий в Габсбургской, Российской и Османской империях (1700–1918), *Ab Imperio*, 2007, 2, с. 38, 43, 44, 46, 56.

pagalbos kasdieniuose valdymo reikaluose, o bajoriją ne itin slėgė lojalistinė laikysena, paramstyta luominių privilegijų sureikšminimu. Šioje vietoje derėtų prisiminti Halinos Beresnevičiūtės-Nosálovos tyrimą apie Lietuvos bajorų politinės sąmonės kismą iki 1831 m. sukilimo². Istorikė mėgino atsakyti į klausimą, kokią įtaką elito laikysenai po padalijimų darė jo įsivaizdavimai apie valdžios prigimtį, tautą ir individą. Jai neišvengiamai teko aptarti šios laikysenos apraiškas skirtingose bajorų luomo grupėse ir jų požiūrį į tarnybą Rusijos imperijoje. Istorikė teigė, jog bendradarbiavimas su svetima valdžia bajorams nereiškęs nei politinės būtinybės, nei baisios išdavystės. Susiklosčiusioje situacijoje tiek aristokratai, tiek bajorai žemvaldžiai atliko jiems įprastus vaidmenis: Oginskiai ar Čartoriskiai ir toliau įgyvendino politinius projektus, o provincijos bajorijos viešasis ir privatus gyvenimas, jai suteikus savivaldą, iš esmės nesikeitė³. Istorikės aprašyti bajorų politinės sąmonės pokyčiai, blėstant susitarimo su valdžia galimybei, pakoregavo bajorų laikyseną valstybės ir renkamosios tarnybos atžvilgiu, tačiau bajorai nesiliovė jos siekti. Po 1830–1831 m. sukilimo valdžia ėmėsi priemonių keisti vietinių valdininkų tautinę sudėtį, paversti „rusiškomis“ ideologiškai svarbesnes tarnybas, tačiau bajorams, lenkams ir katalikams, valstybės tarnyba sugriežtinus sąlygas palikta atvira.

Po 1863–1864 m. sukilimo Vakarų gubernijų bajorų galimybės siekti pareigų valstybės tarnyboje buvo maksimaliai apribotos, o renkamoji tarnyba bajorų savivaldos institucijose panaikinta. Krašto valdytojas Michailas Muravjovas radikaliai keitė administracijos sudėtį, veik visos tarnybos administracijos, teismo, viešosios tvarkos ir švietimo srityse ilgainiui užsipildė atvykėliais arba vietiniais rusais ir stačiatikiais, kartais evangelikais arba vietiniais totoriais musulmonais. Romanas Jurkowskis, tyrinėjęs bajorų žemvaldžių laikyseną XIX a. antrojoje pusėje, pastebėjo, kad būtent tada jie liovėsi būti valdančiuoju elitu ir turėjo tenkintis valdžios pakaitalu: kukliomis funkcijomis taikos teismuose, surogatinėse žemietijose arba laikinose komisijose⁴. Kitaip tariant, valdžia grįždavo prie bajorų tarnybos klausimo ir juos skirdavo valdiškoms pareigoms nepaisydama pagrindinės nuostatos.

Bajorų tarnybos reguliavimo aspektus Rusijos imperijos nacionalinėje politikoje Vakarų gubernijose 1863–1905 m. išsamiai analizavo Witoldas Rodkiewiczzius. Jam labiau rūpėjo parodyti, kaip Vakarų komitetas ir aukščiausi valdžios ešelonai formavo depolonizacijos strategiją kadrų politikoje⁵. Valdininkų sudėties keitimo Vakarų gubernijose

² H. Beresnevičiūtė-Nosálova, *Lojalumų krizė: Lietuvos bajorų politinės sąmonės transformacija 1795–1831 metais*, Vilnius, 2001.

³ Ten pat, p. 35, 39.

⁴ R. Jurkowski, *Ziemiaństwo polskie Kresów Północno-Wschodnich 1864–1904. Działalność społeczno-gospodarcza*, Warszawa, 2001, s. 91–92.

⁵ W. Rodkiewicz, *Russian Nationality Policy in the Western Provinces of the Empire (1863–1905)*, Lublin, 1998, s. 133–158.

XIX a. viduryje politinius, tautinius ir ideologinius aspektus aptarė Darius Staliūnas. Jis pastebėjo vietinės administracijos pastangas švelninti M. Muravjovo politikos pasekmes bajorų valstybės tarnybos klausimu⁶.

Šio straipsnio tikslas, nekvestionuojant A. Kappelerio teiginio dėl imperijos generalinės strategijos, šiaip ar taip, pagrįsto tyrimais, parodyti, kad imperijos valdžios politika Vakarų gubernijų elito tarnybos ir bajorų teisės į valstybės tarnybą atžvilgiu po 1863 m. sukilimo buvo permaininga, kito priklausomai nuo politinės situacijos, generalgubernatorių nusiteikimo bendradarbiauti su tradiciniu elitu ir skirtingos bajorijos elitinio sluoksnio pozicijos šių permainų atžvilgiu. Remiantis Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijų atveju, pagrindinis dėmesys sutelkiamas ne tiek į šios politikos formavimo aspektus, kurie istoriografijoje yra pakankamai aptarti, kiek į situacijas, susidariusias įgyvendinant šią politiką.

Pakaitinė tarnyba

Vilniaus generalgubernatorius Aleksandras Potapovas (1868–1874) – M. Muravjovo politikos Vakarų gubernijose oponentas – nepritarė visiškam lenkų kilmės ir katalikų tikėjimo bajorų eliminavimui iš valstybės tarnybos. Į šios tarnybos orbitą juos mėgino grąžinti neįprastu būdu. Jau 1868 m. balandžio 10 d. buvo paskelbtas vidaus reikalų ministro įsakas Valdančiajam Senatui, pagal kurį Šiaurės Vakarų krašto (šešios gubernijos) generalgubernatoriui, t. y. A. Popovui, buvo leista savo dispozicijoje turėti neribotą skaičių civilinių ir karinių tarnautojų, negaunančių atlyginimo, tačiau turinčių teisę į tarnybines privilegijas⁷. Kokią praktinę reikšmę turėjo šis įsakas ir kam jo prireikė, paaiškina D. Staliūno aptiktas A. Potapovo pranešimo Aleksandrui II projektas, kuriame buvo surašyti generalgubernatoriaus siūlymai, kaip užmegzti ryšį su periferijos elitu, nepaleisti jo iš akių ir integruoti į rusiškos biurokratijos grupę. Pirmas siūlymų punktas išplėtojo vidaus reikalų ministro įsako mintį apie generalgubernatoriaus teisę disponuoti tarnautojais be tarnybos, t. y. be etato ir konkrečių pareigų. Šią tarnautojų grupę ketinta formuoti pirmiausia iš vietinių išteklių, eliminuotų iš aktyvios veiklos. Generalgubernatorius buvo įsitikinęs, kad „vietinių jaunuolių iš gerų šeimų“ priartinimas prie valdžios, suteikus jiems simbolines regalias – mundurą, rangus ir ordinus, privers juos gyventi gubernijos centre, įsitraukti į rusų valdininkų bendravimo orbitą, o valdžia galės juos kontroliuoti. Jis taip pat siūlė grąžinti į tarnybą iš jos atleistusius „dėl kilmės ir religijos“, patikėti

⁶ D. Staliūnas, *Rusinimas: Lietuva ir Baltarusija po 1863 metų*, Vilnius, 2009, p. 149–164 (ypač p. 158–159).

⁷ *Полное собрание законов Российской империи*, собр. 2 (toliau – ПСЗ-2), т. 43, ч. 1, № 45 690.

jiems nevadovaujančias pareigas ir tokias pareigas, kuriose nereikėtų kontaktuoti su liaudimi⁸. Aptariamuoju laikotarpiu tai reiškė bajorų neįsileidimą į institucijas, tiesiogiai vykdančias baudžiamos panaikinimo reformą ir žemėvaldos pertvarkymą.

Prie Vilniaus generalgubernatoriaus tarnavusių asmenų bylos rodo, kad A. Potapovo „tuščių tarnybų“ projektas pirmiausia buvo orientuotas į vietinius aristokratus, būtent taip galima paaiškinti jo pavartotą terminą „jaunuoliai iš gerų šeimų“.

Pageidavusiųjų patekti į generalgubernatoriaus „dvaro“ akiratį sąrašas nėra didelis, o bendradarbiavimo su valdžia motyvų reikėtų ieškoti aristokratijos siekyje išlaikyti grupės skirtybes, pažymėtas turtu, galia ir prestižu, taip pat nenore išnykti tarp kitų bajorų, tapti mažai pastebimais.

Olga Oginskienė skatino tarnauti prie generalgubernatoriaus savo dvidešimtmetį sūnų, Kauno gubernijos Telšių apskrities Rietavo dvaro savininką Mykolą Mikalojų Severiną Marką Oginskį. Valdžia nepamiršo, kad jo krikštatėvis buvo Nikolajus I, o 1862 m. Valstybės taryba pripažino teisę vadintis kunigaikščiais imperatoriaus rūmų kamergerui Irenėjui Oginskiui ir jo sūnams Bogdanui bei Mykolui. 1869 m. M. Oginskis gavo tarnybą prie generalgubernatoriaus ir netrukus įsitvirtino lokalinėje aukštuomenėje: tapo vienu iš Telšių apskrities garbės taikos teisėju, 1875 m. – tos pačios apskrities bajorų vadovu ir Kauno gubernijos vaikų namų globos tarybos garbės nariu, 26 metų amžiaus jau turėjo gubernijos sekretoriaus rangą⁹.

Panašiai tarnybinių karjerą prie krašto valdytojo darė kiti „jaunuoliai iš gerų šeimų“. Panevėžio apskrities Biržų dvaro savininkas grafas Juozapas Tiškevičius, imperatoriaus rūmų kamergero Mykolo Tiškevičiaus sūnus, taip tarnavo septynerius metus ir buvo atleistas iš tarnybos 1879 m., kaip teigė, dėl pašlijusios sveikatos ir ketinimo ilgiau pasigydyti užsienyje. Tarnybą pradėjo 21 metų amžiaus, ėjo Vilniaus gubernijos vaikų namų globos komiteto garbės nario pareigas ir išsitarnavo iki gubernijos sekretoriaus. Jo tarnybos byla rodo, kad daugiau laiko leido užsienyje nei krašte¹⁰.

Grafas Adomas (Adomo sūnus) Guten-Čapskis, metus pasimokęs Nikolajevo inžinierių mokykloje, iš jos pasitraukė ir 1871 m. buvo priskirtas prie A. Potapovo. Kurį laiką padirbėjęs generalgubernatoriaus kanceliarijoje, šią tarnybą paliko, bet apie trisdešimt metų ėjo įvairias garbės pareigas. Jis buvo Vilniaus gubernijos vaikų namų globos tarybos garbės nariu, Vilniaus „Kūdikėlio Jėzaus“ vaikų namų globėju, Vilniaus mergaičių gimnazijos garbės globėju, dosniai aukojo vaikų namams. Šiose neįpareigojančiose par-

⁸ D. Staliūnas, min. veik., p. 159, 137 išnaša.

⁹ О зачислении князя Михаила Огинского в распоряжение Виленского генерал-губернатора, Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVI), f. 378, Bs, 1869, b. 11, l. 1, 6–6v, 8, 52, 62, 64.

¹⁰ Дело по прошению графа Иосифа Тышкевича о зачислении его в распоряжение генерал-губернатора, ten pat, Bs, 1870, b. 159, l. 1, 4, 5v, 9–10, 29, 63, 64.

eigose išsitarnavo iki kolegijos asesoriaus rango, buvo apdovanotas Šv. Onos ir Šv. Stanislovo ordinais¹¹.

Po generalgubernatoriaus sparnu glaudėsi su praradimais nesitaikščiusi senoji gvardija. Adomo Guten-Čapskio tėvo grafo Adomo (Karolio s.) Guten-Čapskio tarnybinė karjera prasidėjo gerokai prieš sukilimą. Jis baigė Vilniaus bajorų institutą, 1839–1846 m. tarnavo tuometinio Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijoje. Pasitraukęs iš tarnybos, buvo paskirtas Gardino apskrities mokyklų garbės globėju, o 1854–1854 m. vėl tarnavo, šį kartą Lenkijos karalystės vietininko žinioje. Iš tarnybos pasitraukė būdamas tituliniu patarėju ir buvo paskirtas Lydos apskrities mokyklų garbės globėju, netrukus apdovanotas 3 laipsnio Šv. Onos ordinu. Valdžia įvertino jo lojalumą sukilimo metu, nepašykštėjo apdovanojimų, o 1870 m. priėmė į tarnybą prie Vilniaus generalgubernatoriaus. Konkrečių pareigų jis nevykdė, atlyginimo negavo, daug laiko praleido užsienyje, tik kaip valdininkas privalėjo pateikti atostogų prašymą¹². Nenutrūkusią A. Guten-Čapskio karjerą būtų galima paaiškinti tuo, kad jis buvo senas A. Potapovo bendradarbis – jie kartu tarnavo Varšuvoje. Tačiau pasikeitus generalgubernatoriams grafo karjera nenutrūko. Piotro Albedinskio laikais (1875–1880) jo kandidatūra buvo svarstoma garbės taikos teisėjo pareigoms užimti, jam buvo patikėtos Vilniaus 1-osios vaikų prieglaudos direktoriaus pareigos, buvo suteikti imperatoriaus rūmų rangai: 1875 m. kamerjunkerio, o 1881 m. ir kamergero. Nominalioje valstybės tarnyboje grafas liko iki mirties 1884 m.¹³

Senajai tarnautojų kartai priskirtinas kunigaikštis Adomas Eduardas Žagelis, 1832–1863 m. ėjęs įvairias renkamąsias pareigas Vilniaus apskrityje, tarp jų apskrities teisėjo ir bajorų vadovo, tarnyboje pakilęs iki kolegijos tarėjo rango. Po devynerių metų pertraukos įsitraukė į A. Potapovo „tuščių tarnybų“ programą, netrukus mirė, spėjęs gauti rūmų tarėjo rangą¹⁴.

Minėtieji aristokratų sluoksnio atstovai buvo stambių valdų savininkai, bet taip pat lenkai ir Romos katalikų tikėjimo. Todėl nebūtina priminti, kad jie priklausė prasikaltusiųjų imperijos valdžiai grupei, kurią siekta kontroliuoti, bet ir tenkinti jos ambicijas, nesuteikiant galios valdyti.

Panašiai valdžia elgėsi su aristokratais lenkais, bet ne katalikais. Minsko gubernijos bajoras, būsimasis itin stambių valdų paveldėtojas grafas Aleksandras Grabovskis, kaip ir jo tėvas Karolis Grabovskis, išpažino evangelikų reformatų tikėjimą, bet jo motina buvo

¹¹ По прошению графа Адама Адамовича Гуттен-Чапского о зачислении его состоящим в распоряжении Виленского генерал-губернатора, ten pat, Bs, 1872, b. 2412, l. 71–79v.

¹² О зачислении в распоряжение Виленского, Ковенского и Гродненского генерал-губернатора графа Адама Карловича Гуттен-Чапского, ten pat, Bs, 1870, b. 1559, l. 5–13.

¹³ Ten pat, l. 75, 84, 119, 126–126v, 128, 156.

¹⁴ По записке коллежского советника князя Жагеля о зачислении в распоряжение генерал-губернатора, ten pat, Bs, 1872, b. 118, l. 30–46.

katalikė. Jaunuolis mokėsi Rygos politechnikos institute, tačiau jo nebaigė. 1872 m. jis pasiprašė tarnauti prie A. Potapovo. 1875 m. Vilniaus generalgubernatorius P. Albedinskio pavedimu dalyvavo Vilniaus žydų surašyme. A. Grabovskio tarnybos lapas rodo, kad generalgubernatorių dispozicijoje jis buvo dar 1905 m., tačiau niekada nėjo garbės ar tikrų pareigų ir rangų neišsitarnavo¹⁵.

Krašto valdytojai neketino suteikti tarnybos kilmingiesiems, neturėjusiems pragyvenimo šaltinio. Vilniaus gubernijos Dysnos apskrities bajoras, vadinęsis kunigaikščiu, Edmundas (Augusto s.) Oginskis 1867 m. katalikų tikėjimą iškeitė į stačiatikių. Jo motina katalikė, kuriai priklausė pelningas Uzmanų dvaras, sūnų išvarė iš namų ir atsisakė jį išlaikyti. E. Oginskis pasisamdė į Lietuvos dvasinės konsistorijos kanceliariją, tačiau skurdas privertė jį kreiptis pagalbos į generalgubernatorių ir prašyti tarnybos jo kanceliarijoje. A. Potapovui šis kandidatas netiko, bet generalgubernatorius bandė jį nukreipti į karo tarnybą¹⁶.

Nors tarnaujančių prie generalgubernatoriaus vietinių aristokratų buvo mažai, A. Potapovo projektas pririšti prie gubernijos valdžios periferijos elitą buvo įgyvendintas. Valstybės tarybos pakaitalas tenkino abi puses. Aristokratija kaupė simbolinį kapitalą. Generalgubernatorius nepaleido iš akių tituluotų ir turtingiausių bajorų giminių. Taip jis formavo vietinį kadrų rezervą, kuriuo prireikus galėjo pasinaudoti. A. Potapovą pakeitę krašto valdytojai šio rezervo nedidino, bet jau patekusius į „tuščią“ tarnybą laikė šalia savęs.

Luomo interesų erdvė

Nėra pagrindo teigti, kad Vakarų gubernijų bajorai buvo absoliučiai nušalinti nuo veiklos, susijusios su luomo interesais ir vykdomosiomis valdžios funkcijomis. Čia panaikinti bajorų susirinkimai nereiškė visų savivaldos institucijų uždarymo. Ir toliau veikė bajorų deputatų susirinkimas, bajorų globos įstaiga, bet prižiūrint valdžiai ir su įdarbintais nevietiniais kadrtais. Taip pat išliko gubernijos ir apskričių bajorų vadovų pareigybės. Bajorų luomui atstovaujančių institucijų biurokratizacijos ir rusifikacijos projektas nenumatė specialių išlygų periferijos aristokratijai, tačiau šioje vietoje tam tikrą vaidmenį atliko krašto valdytojų politinis mąstymas ir asmeninis požiūris.

Bajorų luomo atstovavimas luominėse institucijose siejosi su kertinėmis absoliutinės monarchijos nuostatomis. Rusijos imperijos bajorams, sudariusiems monarchijos atramą, galių dalybose teko antraeilis vaidmuo. Bajorų renkamieji pareigūnai atstovavo lokali-

¹⁵ По прошению графа Александра Грабовского о зачислении в распоряжение генерал-губернатора, ten pat, b. 2330, l. 2, 7, 48–49.

¹⁶ По прошению князя Эдмунда Августовича Огинского об определении его в канцелярию генерал-губернатора или военную службу, ten pat, b. 145, l. 1–3, 17.

niam kolektyviniam interesui, todėl reikalauta, kad jie priklausytų vietinei bendruomenei, būtų dvarininkai ir atitiktų nustatytąjį turto cenzą. Vakarų gubernijose panaikinus renkamąsias tarnybas ir vietoj jų įvedus nominacijas, skiriamieji luominių institucijų pareigūnai buvo parenkami laikantis tų pačių taisyklių. Todėl bajorijos luominės erdvės rusinimas vyko lėčiau ir nuosčiau, lyginant su biurokratinio aparato valymu nuo lenkiškojo *vel* katalikiškojo elemento. Nušalinus bajorų vadovų ir taikos tarpininkų pareigas ėjusį vietinį elitą, į jų vietą tolydžio atėjo rusų kilmės dvarininkai ir valdininkai, įsigiję dvarų Vakarų gubernijose. Tokiu būdu į naujųjų dvarininkų rankas buvo atiduotos reikšmingos bajorų vadovo pareigos, tiek gubernijų, tiek apskričių lygmenyje¹⁷.

Sumani biurokratinė ekvilibristika, kurią inicijavo Vilniaus gubernatorius Stepanas Paniutinas, turėjo apskritai eliminuoti apskričių bajorų vadovus iš vietos valdymo aparato ir susiaurinti jų kompetenciją iki luomo reikalų tvarkymo. Vidaus reikalų ministerija nepritarė radikaliems pokyčiams periferijoje, nes ir joje reikėjo stiprinti bajorų luomo poziciją. Todėl buvo nutarta Vakarų gubernijose spartinti rusų žemėvaldos plėtrą, suformuoti vietinių rusų dvarininkų sluoksnį ir apskrityse vienam asmeniui patikėti iš karto dvi pareigybes: apskrities bajorų vadovo ir taikos tarpininkų suvažiavimo pirmininko. Šią nuostatą įtvirtino 1867 m. kovo 17 d. Ministrų komiteto nutarimas „Dėl Šiaurės Vakarų krašto apskričių bajorų vadovų skyrimo tvarkos“¹⁸.

Krašto valdytojai griežtai taikė šią nuostatą keliems lenkų kilmės asmenims, išimties tvarka po sukilimo „užsilikusiems“ apskričių bajorų vadovų pareigose. Taikos tarpininkų suvažiavimo pirmininko pareigų negavo Vilniaus apskrities bajorų vadovas grafas Adomas Broel-Pliateris, dar 1864 m. perkeltas arčiau centro iš Kauno gubernijos Raseinių apskrities, kur taip pat ėjo bajorų vadovo pareigas¹⁹. Bet valdžia įvertino jo tarnystę ir 1878 m. paskyrė Vilniaus gubernijos bajorų vadovu. Iš šių pareigų jis atsistatydino tik 1908 m.²⁰ Iki 1875 m. Vilniaus gubernijos Lydos apskrities bajorų vadovu, be taikos tarpininkų suvažiavimo pirmininko posto, tarnavo Steponas Butkevičius, pasižymėjęs nuolankia ir kuklia laikysena²¹.

¹⁷ Plačiau apie Vakarų gubernijų bajorų vadovų institutą žr.: Т. Б а й р а ш а у с к а й т е, Институт предводителей дворянства в западных губерниях Российской империи во второй половине XIX в. – начале XX в. (Виленская и Ковенская губернии), *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, t. 41, 2014, s. 67–92.

¹⁸ ПСЗ-2, т. 42, ч. I, № 44 359.

¹⁹ Об определении и увольнении от должности губернских и уездных предводителей дворянства по губерниям Виленской, Гродненской, Ковенской, Минской, Витебской и Могилевской, *LVI*, f. 378, Bs, 1864, b. 19, l. 1.

²⁰ Формулярный список о службе Виленского губернского предводителя дворянства графа Адама Степановича де Брозль Плятера, ten pat, f. 391, ap. 6, b. 2432, l. 418–437.

²¹ Формулярный список о службе С. Д. Буткевича, ten pat, f. 378, Bs, 1864, b. 19, l. 22; Bs, 1875, b. 48, l. 4.

Vilniaus generalgubernatorius A. Potapovas, manipuliavęs pakaitine aristokratijos tarnyba, 1868 m. pasirūpino imperatoriaus leidimu išimties tvarka, jeigu neatsirastų tinkamų rusų kilmės kandidatų, apskričių bajorų vadovais skirti „lenkų kilmės“ dvarininkus²². Tiesa, jis pats šioms pareigoms nepaskyrė nė vieno dvarininko autochtono, tačiau padarė svarbią politinę išvadą apie pasiektą „abiejų tautybių“ (lenkų ir rusų) vietinių dvarininkų taikų sambūvį ir galimybę grįžti prie centro ir periferijos bendradarbiavimo idėjos, kuri jam atrodė svarbi dėl imperijoje vykusių didžiųjų reformų. Centras palankiai įvertino jo siūlymą Vakarų gubernijose atkurti bajorų savivaldą ir net surengė aukščiausio valdžios ešelono apklausą šiuo klausimu²³.

Aleksandro Potapovo politiką bajorų vadovų atžvilgiu įgyvendino Vilniaus generalgubernatoriai P. Albedinskis ir Eduardas Tottlebenas (1880–1884). Per palyginti trumpą dešimties metų laikotarpį Vilniaus gubernijoje apskričių bajorų vadovais buvo paskirti 4 Romos katalikų tikėjimo asmenys²⁴, Kauno gubernijoje – 9 asmenys²⁵. Kitas generalgubernatorius Ivanas Kochanovas (1884–1893) iš esmės pakeitė savo pirmtakų politiką. Jis nepasitikėjo apskričių bajorų vadovais, išpažinusiais Romos katalikų tikėjimą, laikė juos apsimetėliais, prijaučiančiais lenkų tautinėms aspiracijoms. Todėl siekė visaip riboti jų galimybes eiti tarnybines pareigas. Jo aktyviai teikiamiems projektams įvesti bajorų vadovams trejų metų kadenciją ir skirti pareigoms tik rusus valdžia nepritarė, laikydamą, kad politinė padėtis periferijoje yra stabili ir valdžiai pakanka instrumentų sureguliuoti bajorų vadovų tautinę sudėtį, juolab kad lenkų dvarininkai buvo skiriami šioms pareigoms tik trijose iš devynių Vakarų gubernijų: Vilniaus, Kauno ir Gardino²⁶. Todėl buvo nutarta leisti Vilniaus generalgubernatoriui skiriant bajorų vadovus veikti savo nuožiūra²⁷.

²² Отношение А. Л. Потапова к министру внутренних дел, 5 октября 1868 г., ten pat, Bs, 1864, b. 334, l. 256.

²³ Дело по предложению касательно дарования дворянству Северо-западного края права выборов на должности, ten pat, Bs, 1874, b. 144, l. 1–3.

²⁴ Lydos apskrities bajorų vadovas Liucijonas Kobilinskis (1882–1889); Trakų apskrities bajorų vadovai Vladislovas Umiastovskis (1879–1882) ir Boleslovas von Römeris (1883–1888); Vileikos apskrities bajorų vadovas Kiprijonas Civinskas (1876–1886). Plačiau žr.: Т. Б а й р а ш а у с к а й т е, min. veik., p. 87, 88.

²⁵ Kauno apskrities bajorų vadovas Stanislovas Puslovskis (1880–1888); Panevėžio apskrities bajorų vadovai Eduardas Meištovičius (1875–1878) ir Povilas Puzinas (1879–1888); Raseinių apskrities bajorų vadovai Vladislovas Pliateris (1877–1883) ir Adolfas Pržeciševskis (1883–1887); Šiaulių apskrities bajorų vadovai Feliksas Račkovskis (1878–1882) ir Liudvikas Pliateris Zybergas (1882–1888); Telšių apskrities bajorų vadovas Mykolas Oginskis (1875–1885), Ukmergės apskrities bajorų vadovas Aleksandras Montvilas (1878–1886). Plačiau žr.: ten pat, p. 89–91.

²⁶ Историческая справка по вопросу о порядке определения к должностям уездных предводителей дворянства в губерниях Виленской, Ковенской и Гродненской, *Rusijos valstybinis istorijos archyvas Sankt Peterburge* (toliau – *RVIA*), f. 1276, ap. 1, b. 106, l. 96 v.

²⁷ Ten pat, l. 97; Извлечение из дел Комитета Министров по всеподданнейшим запискам и отчетам бывшего генерал-губернатора Северо-западного края генерала от артиллерии Каханова, *LVIA*, f. 378, Bs, 1895, b. 329, l. 23–24.

Pasinaudojęs šiuo leidimu I. Kachanovas neskyrė bajorų vadovais nė vieno Romos katalikų tikėjimo dvarininko, o ir ėjusius šias pareigas pamažu pakeitė rusais.

XIX a. antrojoje pusėje bajorų savivaldos atgarsių aptinkama įvairių komisijų veikloje. Luomo atstovavimą reikaluose, tiesiogiai susijusiuose su bajorais, reprezentavo bajorų vadovų parenkami asmenys. Šis atstovavimas nelaikytinas tarnyba, bajorų žemvaldžių atstovai atliko patariamąją funkciją ir buvo vadinami ekspertais. Taip vietos dvarininkai įsitraukė, tiksliau, buvo priversti tai padaryti, į vadinamojo procentinio (kontribucijos) mokesčio paskirstymą. Renkamojo dešimties procentų mokesčio nuo lenkams priklausančių dvarų pajamų, skaičiuojamų pagal specialią metodiką, įvedimo motyvai, pasekmės dvarų ekonomikai ir sąsajos su tautiniu klausimu aptarti istoriografijoje²⁸. Remiantis sunorminta mokesčio rinkimo tvarka, kiekvienai gubernijai nustatyta bendra mokesčio suma, apskaičiuota trejiems metams, turėjo būti paskirstyta apskritims. Tai darė kartu Gubernijos valstiečių reikalų įstaiga ir Specialioji žemskinių prievolių įstaiga, o jų posėdžiuose su patariamuoju balsu galėjo dalyvauti dvarininkai ir pramonininkai. Apskirtyse šį mokesčių dvarams turėjo paskirstyti speciali komisija, kuriai vadovavo apskrities bajorų vadovas. Be jo komisiją sudarė ispravnikas, du taikos tarpininkai, paskirti taikos tarpininkų suvažiavimo, ir keturi apskrities dvarininkai, kuriuos skyrė gubernijos bajorų vadovas, o tvirtino gubernatorius²⁹.

Procentinio mokesčio paskirstymo apskričių komisijos formuotos trejiems metams. Paskirtieji dvarininkai ekspertai³⁰, parenkami iš lenkų kilmės vietinių žemvaldžių, mokesčių procentinį mokesčių, paskyrimo galėjo atsisakyti tik dėl pateisinamų priežasčių, juos tuoj pat pakeisdavo kitais. Į komisijų sudėtį stengtasi parinkti žemvaldžius, turėjusius valstybės ar karo tarnybos patirties arba gerai nusimanančius apie apskrities dvarų padėtį. Pavyzdžiui, Vilniaus gubernijoje 1869–1871 m. mokesčius paskirstančios komisijos nariai buvo Lietuvos istorijoje pagarsėję asmenys: Vilniaus apskrityje – titulinis tarėjas Konstantinas Balinskis, Ašmenos apskrityje – kolegijos sekretorius Oskaras Korvin-Milevskis, Švenčionių apskrityje – kolegijos sekretorius Konstantinas Skirmuntas, Trakų apskrityje – Abromiškių dvaro savininkas Aleksandras Rōmeris ir kiti³¹. Vėliau bajorų žemvaldžių atstovai komisijoje buvo tvirtinami kas treji metai, dalis šių atstovų posėdžiaudavo komisijose kelias kadencijas iš eilės, pavyzdžiui, K. Balinskis ar O. Korvin-Milevskis³².

Taigi bajorų luominių interesų erdvėje skiriant bajorų vadovus, tautinis ir religinis kriterijai buvo taikomi instrumentiškai, atsižvelgiant į kintančias situacijas vietos valdymo srityje.

²⁸ Literatūrą šiuo klausimu aptarė: D. S t a l i ū n a s, min. veik., p. 141.

²⁹ Дело об избрании помещиков в уездные раскладочные комиссии процентного сбора, 1869–1895, *LVIA*, f. 391, ap. 6, b. 2219, l. 5–5v.

³⁰ Ten pat, l. 47.

³¹ Ten pat, l. 10–10v.

³² Ten pat, l. 84, 99, 102, 106, 108–108v, 133, 183, 193–194, 239.

Padėtis panaikinus valstybės tarnybos draudimą

Valdžios požiūris į Vakarų gubernijų bajorų skyrimą į valstybės tarnybą kito sulig kintančia politine padėtimi. Vėlyvojo imperinio laikotarpio aktualijos – Rusijos karas su Japonija, augantis visuomenės nepasitenkinimas valdymo sistema, išsiliejęs į demonstratyvų maištą – vertė valdžią peržiūrėti bendras vidaus politikos nuostatas. 1904 m. gruodžio 12 d. Nikolajus II paskelbė įsaką Valdančiajam Senatui parengti priemones, pakeisiančias valstybės valdymą. Tarp kitų liepta išnagrinėti įstatymus, ribojusius netaičiatikių ir imperijos pakraščių gyventojų teises³³. Šį darbą atliko Ministrų komitetas, kuriam taip pat buvo pavesta išnagrinėti apribojimus, taikytus devyniose Vakarų gubernijose, ir parengti siūlymus dėl šių apribojimų panaikinimo. Ministrai aptarė apribojimus žemėvaldos, bajorų savivaldos ir bajorų valstybės tarnybos srityse. Pastaruoju klausimu, ar lenkų kilmės ir Romos katalikų tikėjimo asmenis reikėtų priimti į valstybės tarnybą, aukščiausių valdininkų nuomonės mažai tesiskyrė.

Valdžia neabejojo Vakarų gubernijų valdymo metodų efektyvumu. M. Muravjovas išvalė vietinio valdymo aparatą nuo nepageidaujamų lenkų. Viena ar kita išimtis, kai lenkai gavo tarnybą tik dėl to, kad valdžia pristigdavo kandidatų rusų, bendrai tarnybos apribojimo koncepcijai įtakos nedarė. S. Sambuk duomenimis, devintojo dešimtmečio pradžioje lenkai sudarė 30 % įvairių Vilniaus gubernijų įstaigų valdininkų, Gardino gubernijoje Vidaus reikalų ministerijai pavaldžiose įstaigose tarnavo 12 % lenkų, Valstybės turtų ministerijai pavaldžiose įstaigose – apie 30 %³⁴. Tiesa, tyrėja nenurodė, tai buvo skiriami ar laisvai samdomi tarnautojai. Per visą XIX a. antrąją pusę kadru politikos įgyvendinimo gairių neveikė kelių lenkų kilmės bajorų vadovų paskyrimas išimties tvarka, 1897 m. duotas leidimas skirti lenkus į pareigas degtinės akcizo tarnybose ar 1903 m. Vilniaus generalgubernatoriaus išsiderėta išimtis priimti į valdišką tarnybą lenkus medikus³⁵.

Neabejotinu depolonizacijos politikos laimėjimu imperijos valdžia laikė sumažėjusią lenkų įtaką krašte, todėl jų grąžinimas į valstybės tarnybą po daugiau kaip 40 metų pertraukos valdžiai atrodė netgi naudingas: „lenkų įtraukimas į rusų tarnybinę aplinką negali nesuskaldyti pačios lenkų bendrijos ir netgi valstybei būtų naudingas, nes leistų perauklėti rusų bendrijai atsivėrusius lenkus“³⁶.

³³ Полное собрание законов Российской империи (toliau – ПСЗ-3), собр. 3, т. 24, № 25495, 7 параграф.

³⁴ С. М. Самбук, *Политика царизма в Белоруссии во второй половине XIX века*, Минск, 1980, с. 83.

³⁵ Записка по предложению об изменении действующих в Западных губерниях ограничительных узаконений о землевладении и определении к должностям как по назначению от правительства, так и по выборам, лиц польского происхождения и католического вероисповедания, *RVIA*, f. 1276, ар. 1, 1905 м., б. 106, л. 30v, 32v.

³⁶ Ten pat, l. 34v.

Tačiau imperijos valdžia neketino lenkams ir katalikams plačiai atverti durų į valstybės tarnybą jų pačių krašte. Pagrindinės krašto administravimo ir švietimo įstaigos turėjo išlikti rusų domenu. Todėl, kai buvo paskelbtas 1905 m. gegužės 1 d. įsakas, kuriuo devyniose Vakarų gubernijose panaikinti kai kurie apribojimai, jame apie valstybės tarnybą nebuvo užsiminta. Įsakas skelbė pokyčius žemėvaldoje, laisvesnį disponavimą žemės nuosavybe, bajorų savivaldos gražinimą, lietuvių ir lenkų kalbų įtraukimą į pradinių mokyklų programas. Tik septintame įsako punkte užsiminta apie kitus Ministrų komiteto nutarimus dėl 1904 m. gruodžio 12 d. įsako 7 punkto įgyvendinimo Vakarų gubernijose, kuriems pritarė imperatorius³⁷. Tarp šių įsake nepaminėtų nutarimų buvo leidimas lenkų kilmės ir Romos katalikų tikėjimo asmenims siekti pareigų valstybės tarnyboje. Prie jo buvo pridėtas oficialiai neskelbtinas pareigybių, į kurias neturėjo būti skiriami lenkai, sąrašas³⁸.

Atrodytų, kad įsileisdama lenkus bajorus į valstybės tarnybą imperijos valdžia turėjo orientuotis išimtinai į draudžiamų pareigybių sąrašą. Didėjantis prašymų įdarbinti įvairiose valdiškose įstaigose srautas neturėjo jai kelti nerimo, nes lenkų kilmės bajorai paprastai taikė į šių įstaigų kanceliarias ar neaukštas pareigas. Tačiau Vilniaus generalgubernatoriaus K. Krživickio 1906 m. sausio 10 d. konfidencialus raštas jam pavaldiems gubernatoriams, Sergejui Tatiščevui, Piotru Veriovkinui ir Ivanui Blokui, rodo, kad vietos gyventojų veržimasis į valstybės tarnybą vertė valdžią galvoti apie šio srauto suvaldymą. Jai nepakako kandidatų į pareigas politinio patikimumo įrodymų. Krašto valdytojas kėlė gubernatoriams tikslą sukurti saugiklių sistemą, kad liberalesnė kadru politika Vakarų gubernijose nekeistų valdiškų įstaigų „rusiško vaizdo“, ypač tais neramiais metais, kai šių gubernijų gyventojų elgsenoje tapo pastebimos išcentrinės tendencijos, siekis atsiriboti nuo „bendro rusiško gyvenimo“. Todėl jis nurodė gubernatoriams įvairių įstaigų kanceliarijose įdarbinti tik asmenis, kurį laiką jose dirbusius laisvai samdomais tarnautojais ir „politiškai patikimus“, taip pat akylai stebėti, kad konkrečioje įstaigoje „kitatikiai neužgožtų“ rusų valdininkų, kitaip tariant, reikalavo išlaikyti rusams nepavoingas tarnautojų katalikų proporcijas. Visi siekiantys pareigų asmenys turėjo gauti palankias rekomendacijas, o generalgubernatorius nuolat būti informuojamas apie įdarbinimo įstaigos tarnautojų tautinę sudėtį³⁹. Vasario mėnesį generalgubernatoriaus kanceliarija parengė slaptą aplinkraščių, primenantį gubernatoriams jų pareigą atidžiai parinkti kandidatus į zemskinius viršininkus⁴⁰. Pagal 1904 m. balandžio 19 d. įsaką kandidatų

³⁷ ПСЗ- 3, т. 25, № 26162.

³⁸ Проект особого журнала Комитета Министров 15, 22 и 23 марта 1905 г. по делу о порядке выполнения пункта седьмого Именного указа 12 декабря 1904 г. в отношении 9 западных губерний, *РВИА*, ф. 1276, ар. 1, 1905 м., б. 106, л. 191–192, 198.

³⁹ Дело о личном составе Уездных Землеустроительных Комиссий Виленской, Ковенской и Гродненской губерний, *ЛВИА*, ф. 378, Bs, 1906, б. 286, л. 158–159.

⁴⁰ Дело о допущении лиц польского происхождения на государственную службу, ten pat, б. 44, л. 6–6в.

skyrimas šioms pareigoms priklausė gubernatorių kompetencijai⁴¹. Tačiau Vakarų gubernijose valstybės tarnautojų tautinę sudėtį kontroliavo krašto valdytojas, kuris dar kartą paragino gubernatorius paisyti tautiškumo proporcijų, mat Vilniaus gubernijoje jos buvo akivaizdžiai pažeistos – iš devynių kandidatų į žemskinius viršininkus šeši buvo žinomi vietos žemvaldžiai katalikai: Gorskis, Seifertas, Slizenis, Svionteckis, Umiastovskis ir Vankavičius⁴².

Dienotvarkės klausimas, kaip pertvarkyti valdininkijos sudėtį Vakarų gubernijose, laikantis valstybės tarnybos demokratizacijos nuostatų, bet su minimaliomis nuolaidomis bajorų kilmės Romos katalikams, sprendėsi paprasčiau, nei tikėjosi valdžia. Laisvėjanti ir modernėjanti visuomenė keitė prioritetus, savo vietos valstybės tarnyboje ieškojo prakutę, prasilavinę žemesnieji sluoksniai, užpildydami erdvę, nepatrauklią tradiciniam elitui. 1906 m. kovo 23 d. slaptajame rašte, adresuotame generalgubernatoriui, Vilniaus apygardos pašto ir telegrafo įstaigos viršininkas teigė, kad tarp 1151 apygardos tarnautojo Romos katalikai sudarė tik 2,2 %, o ir tie valstiečiai, baltarusiai arba lietuviai. Todėl jis siūlė Vilniaus ir Kauno gubernijų pašto ir telegrafo tarnybose taikyti lankstesnę katalikų ir stačiatikių (išimtį sudarė vedę katalikes, priskirtini prie paveiktųjų lenkų įtakos) santykį, t. y. panašiai kaip Lenkijos karalystės Suvalkų gubernijoje išlaikyti tokias pašto, telegrafo ir geležinkelio tarnautojų stačiatikių ir katalikų proporcijas: žemesnėje grandyje 33:67 %, vidurinėje grandyje 60:40 %, bet aukščiausioje grandyje turėjo tarnauti tik rusai stačiatikiai⁴³.

Vietinių valdininkų sudėties formavimas pagal tautinį ir religinį kriterijų, tolydžio pridėdamas katalikišką dėmenį, rodo įdomią tendenciją. Gubernijų ir apskričių valstybinėse įstaigose valdininkų sudėties pokyčiai pirmiausia vyko žemutinėje grandyje, kurią sudarė kanceliarijų tarnautojai. Būtent tarnyba kanceliarijoje buvo pirmoji valstybės tarnybos *sensu stricto* pakopa, kai žemesniesiems valdininkams pradedamos taikyti tarnybinės prerogatyvos (pareigybinės klasės ir rango suteikimas, paaukštinimai, apdovanojimai, atlyginimų sistema ir pensija). Po ilgos pertraukos įsileisdama į kanceliariją klerkus Romos katalikus valdžia elgėsi itin atsargiai, teikdama pirmenybę patikrintiems asmenims, tų pačių įstaigų laisvai samdomiems darbuotojams su šiokiu tokiu darbo stažu. Jie nepriekaištingai atliko savo pareigas, buvo lojalūs valdžiai ir politiškai indiferentiški. Šių tarnautojų socialinė kilmė įvairavo: laisvai samdomųjų grupę sudarė smulkūs bajorai, valstiečiai ir miestiečiai, tačiau valdžios žemutinės grandies valdininkų socialinė parinktis nedomino.

Valstybės tarnautojų žemutinės grandies formavimo tendencijas rodo 1 lentelė. Jos duomenys neapima visų įstaigų ir tarnybų, o tik tas, kuriose tais metais vyko pokyčiai.

⁴¹ ПСЗ-3, т. 24, № 24388.

⁴² Дело о допущении лиц польского происхождения на государственную службу, LVIA, f. 378, Bs, 1906, b. 44, l. 6–6v.

⁴³ Ten pat, l. 7–8.

1 lentelė. Vilniaus gubernijos ir apskričių įstaigų žemutinės grandies tarnautojų konfesinė sudėtis, pakeltų į kanceliarijų tarnautojus Romos katalikų socialinė kilmė 1906 m.

Įstaiga	Tarnautojų konfesija			Pakeltų į tarnautojus Romos katalikų socialinė kilmė		
	Stačiatikiai	Katalikai	Kiti	Bajorai	Valstiečiai	Miestiečiai
Gubernijos valdyba	33	9	8	1		
Iždo rūmai ir pavaldžios įstaigos*	171	30	8	3	2	2
Valstiečių reikalų įstaiga	20	7	3			1
Žemdirbystės ir valstybės turtų valdybos viršininko įstaiga	25	9	3	3		
Vilniaus susisiekimo apygarda	23	12	2	2		
Pašto ir telegrafo apygardos valdyba (Vilniaus ir Kauno gub.)	648	24	41	1**	1**	
Vilniaus kontrolės rūmai*	97	11	9	2		
Valstybinio banko Vilniaus skyrius*	44	2	1	1		
Vilniaus apygardinė ligoninė*	38	19	7	1		
Dviejų apskričių taikos tarpininkų suvažiavimai	9	3			1	1
Dviejų apskričių bajorų globos įstaigos	4	3		1	1	
Iš viso	1112	129	82	15	5	4
Pasiskirstymas %	84	9,7	6,3	62,5	20,8	16,7

Šaltinis: Дело о допущении лиц польского происхождения на государственную службу, LVIA, f. 378, Bs, 1906, b. 44, l. 8, 11, 15, 18v, 23, 26v, 32, 34, 38, 40, 42, 44, 49, 78, 82, 86, 90, 92, 94, 104, 110, 120, 129, 133, 143, 156.

*visi tarnautojai

** moterys

Panašios tendencijos pritraukti Romos katalikus į valstybės tarnybą per žemutinę tarnautojų grandį būdingos Gardino ir Kauno gubernijoms. Ši tarnyba buvo aktuali bajorams, neturėjusiems kito pragyvenimo šaltinio, bet nedegradavusiems iki žemutinio

sluoksniu padėties. Šiuo požiūriu tipiška laikytina Vilniaus gubernijos akcizo valdybos prižiūrėtojo, nežinomo vardo Mickevičiaus tarnybos trajektorija⁴⁴. 1908 m. akcizo mokesčio valdytojas primygtinai rekomendavo Vilniaus gubernatoriui pervesti jį į valstybės tarnautojų kategoriją kaip darbštų, pareigingą, sąžiningą ir taktišką darbuotoją. Itin vertintas jo atkaklumas siekiant užsitikrinti šeimos socialinį statusą. Anot valdytojo, Mickevičiaus šeima buvo nepasiturinti, jo tėvas veik 30 metų tarnavo Vilniaus gubernijos akcizo valdyboje raštininku, prižiūrėtoju, neetatiniu kontrolieriumi, sūnų išlaikė iki 5 gimnazijos klasės. Tėvui mirus jaunas Mickevičius paliko gimnaziją, 1897 m. įsidarbino raštininku toje pačioje akcizo valdyboje, išlaikė motiną ir tris seseris, stengdamasis suteikti joms išsilavinimą. Vyresnioji baigė Vilniaus imperatorienės Marijos mergaičių mokyklą ir dvejų metų buhalterijos kursų, jaunesnės mokėsi privačiose gimnazijose.

Žemėtvarkos tarnybos prioritetai

Vietiniai žemvaldžiai buvo įtraukti į struktūras, pagrįstas socialiniu atstovavimu ten, kur susidurdavo dvarininkų ir valstiečių interesai, t. y. žemėnaudos ir žemėtvarkos srityje. 1905 m. lapkričio 3 d. buvo paskelbtas imperatoriaus manifestas, kuriuo nuo 1907 m. sausio 1 d. valstiečiams buvo panaikinami žemės išpirkimo mokesčiai. Nuo šiol valstiečiai galėjo įsigyti žemę ir plėsti žemėvaldą, pasinaudoję Valstiečių banko lengvatiniais kreditais⁴⁵. Tačiau kreditui suteikti reikėjo labai aiškios dvaro ir valstiečių žemės atskirties ir baudžios panaikinimo reformos įgyvendinimo metu likusių neišspręstų žemės dalybų problemų (rėžiai, nuosavybės santykių nustatymas ir pan.) galutinio sprendimo. Todėl valdžia nutarė gubernijose ir apskrityse įsteigti žemėtvarkos komisijas ir joms pavesti spręsti įsisenėjusias žemėvaldos ir žemėnaudos problemas, prieš suteikiant valstiečiams kreditą, taip pat vykdyti kitas joms priskirtas kompetencijas.

Žemėtvarkos komisijų sudėtis buvo mišri, jas sudarė valstybinių įstaigų ir visuomenės atstovai, taip pat specialiai valdžios skiriami valdininkai. Gubernijos žemėtvarkos komisijai vadovavo gubernatorius, jos nariai buvo gubernijos bajorų vadovas, gubernijos žemskinės valdybos pirmininkas, izdo rūmų, Bajorų ir Valstiečių bankų valdytojai, apygardos teismo narys, gubernijos valstiečių reikalų įstaigos narys. Tikrąjį komisijos narį skyrė Vyriausioji žemėtvarkos ir žemdirbystės valdyba. Visuomenei atstovavo šeši komisijos nariai: trys vietiniai bajorai žemvaldžiai ir trys valstiečiai. Apskričių žemėtvarkos komisijos formuotos pagal tokį patį principą. Komisijai vadovavo apskrities bajorų

⁴⁴ Дело о допущении лиц польского происхождения на государственную службу, ten pat, Bs, 1908, b. 35, l. 8–8v.

⁴⁵ ПСЗ-3, т. 25, № 26871.

vadovas, zemskinės valdybos pirmininkas, apygardos teismo narys apskrityje arba taikos teisėju suvažiavimo pirmininkas, mokesčių inspektorius ir zemskinis viršininkas. Tikrąjį komisijos narį į apskrities komisiją skyrė Vyriausioji žemdirbystės ir žemėtvarkos valdyba. Visuomenei atstovavo komisijos nariai: tris rinko vietiniai bajorai žemvaldžiai, tris skyrė valdžia iš kandidatų, išrinktų valsčiaus valstiečių susirinkime. Komisijose sprendžiamų klausimų ratas buvo gana platus. Joms buvo pavesta išsiaiškinti valstiečių perkėlimo į valstybines žemes reikalingumą, dalyvauti juos perkeliančiam, pagelbėti valstiečiams nuomos, žemėnaudos, ūkininkavimo klausimais, padėti dvarininkams ir valstiečiams taikiai išspręsti ginčus dėl rėžių, servitutų ir bendrų valdų. Bet pagrindinė žemėtvarkos komisijų veikla buvo valstiečių žemėvaldos nustatymas ir pagalba Valstiečių bankui atliekant kredito operacijas konkrečioje apskrityje⁴⁶.

Bajorai apskričių žemėtvarkos komisijose galėjo eiti tikrojo komisijos nario pareigas, taip tapdami valstybės tarnautojais su šeštąja pareigybės klase ir 2000 rub. metiniu atlyginimu. Ši pareigybė buvo atvira ir Vakarų gubernijų bajorams. Reikalavimus kandidatui į šias pareigas apibrėžė Vilniaus generalgubernatoriaus 1906 m. gegužės 25 d. skubus aplinkraštis trijų gubernijų gubernatoriams. Kandidatas turėjo būti mažiausiai vidurinio išsilavinimo, vietinės kilmės, gerai išmanyti valstiečių reikalus ir nebūtinai atitikti turto cenzą. Gubernatoriams rekomenduota tikrųjų komisijos narių kandidatūras suderinti su apskričių bajorų vadovais, surinkti apie juos išsamią informaciją ir atsiklausti vietinių gyventojų, bajorų ir valstiečių, nuomonės, ar jiems kandidatas tinka⁴⁷.

Tikrojo komisijos nario skyrimo procedūra rodo, kad Vakarų gubernijų apskričių bajorų vadovai, siūlydami kandidatūras, orientavosi į tautiškai mišrią žemėtvarkos komisijų tikrųjų narių sudėtį. Vilniaus gubernijos bajorų vadovai teikė pirmenybę lenkų kilmės vietiniams dvarininkams. Iš jų pasiūlytų 12 kandidatų devyni buvo Romos katalikai ir 3 stačiatikiai, manytina – atitinkamai lenkai ir rusai, socialiniu požiūriu – 12 dvarininkų, iš jų 4 valdininkai. Panaši buvo Kauno gubernijos apskričių dešimties pasiūlytų kandidatų sudėtis. Visi jie buvo vietiniai dvarininkai. Tikybos požiūriu 6 buvo Romos katalikai, 1 evangelikas reformatas, 3 stačiatikiai, valdiškos tarnybos patirties turėjo 2 asmenys. Vėliau buvo pasiūlyti dar du dvarininkai stačiatikiai. Gardino gubernijoje kandidatų ieškota ilgiau nei Vilniaus ir Kauno gubernijose. Iš galiausiai pasiūlytų 12 kandidatų 7 buvo Romos katalikai, 5 stačiatikiai, 2 asmenys neturėjo dvarų, 7 turėjo tarnybinės patirties⁴⁸.

1906 m. rudenį – 1907 m. žiemą Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijų apskričių žemėtvarkos komisijos buvo sukomplektuotos. Gubernijų lygmens žemėtvarkos komisijos nebuvo formuojamos. Šiaurės Vakarų gubernijose visus komisijoms pavestus klausimus

⁴⁶ *LVA*, f. 378, Bs, 1906, b. 286, l. 2–3v.

⁴⁷ Ten pat, l. 6–6v.

⁴⁸ Ten pat, l. 7–8, 10–11, 49–49v, 51–51v, 66.

turėjo spręsti vietoje dirbę Vyriausiosios žemėtvarkos ir žemdirbystės valdybos aukštieji valdininkai⁴⁹.

Komisijų tikrųjų narių sudėtis atspindėjo pokyčius bajorų žemvaldžių tarnyboje. Vilniaus gubernijos Vilniaus apskrityje tikruoju komisijos nariu buvo paskirtas trisdešimtmetis Romos katalikas Juozapas Borovskis. Jo privalumą sudarė tai, kad jis Sankt Peterburge baigė Kalnų institutą, tarnavo Geologijos komiteto Kalnų departamente, turėjo titulinio tarėjo rangą ir buvo profesoriaus asistentas. Trakų apskrityje buvo paskirtas šios apskrities dvarininkas, stačiatikis, pasimokęs Imperatoriškoje teisės mokykloje, Žemėtvarkos ir žemės ūkio ministerijos Perkėlimo valdybos valdininkas Michailas Rachmanovas. Dysnos apskrityje šias pareigas gavo katalikas, dvarininkas, karo inžinierius Aleksandras Boguckis. Ašmenos apskrityje buvo paskirtas katalikas ir dvarininkas Vladislovas Chondzinskis. Jis baigė tris kursus Rygos politechnikos instituto Žemės ūkio fakultete, vadovavo Ašmenos žemės ūkio draugijai ir buvo tos pačios apskrities bajorų globos įstaigos posėdininkas. Švenčionių apskritis pateikė tik vieną kandidatą į pareigas, kuris valdžiai paliko itin gerą įspūdį. Tai katalikas, patyręs žemvaldys, agronomas Liudvikas Cibulskis, baigęs aukštuosius mokslus Austrijoje. Be to, jis atliko mokslinius tyrimus ir buvo įvaldęs statistiką. Lydos apskrityje tikrojo nario pareigas užėmė taip pat katalikas ir dvarininkas, baigęs aukštuosius žemės ūkio mokslus Rusijoje Petrovsko-Razumovsko akademijoje ir Lenkijoje Novoaleksandrovo (Pulavų) žemės ūkio ir miškininkystės institute. Vileikos apskrityje į tikruosius narius paskirtas gydytojas Andrius Bartoševičius⁵⁰.

Iš pirmos kandidatų grupės tikraisiais nariais buvo paskirti šie lenkų dvarininkai katalikai: Panevėžio apskrityje – Vladislovas Meišтовиčius, baigęs Rygos politechnikos institutą; Raseinių apskrityje – prisiekusysis tarėjas Juozapas Koreva, Ukmergės apskrityje – kandidatavęs į žemskinius viršininkus Stanislovas Kozakovskis. J. Koreva ir S. Kozakovskis baigė Sankt Peterburgo universitetą. 1907 m. pradžioje į Kauno apskritį buvo paskirtas Vilniaus apskrities 8 apygardos žemskinis viršininkas, baigęs inžinierių mokyklą, stačiatikis Apolonas Radas-Zenkovičius. Telšių apskrities Žemėtvarkos komisijos tikruoju nariu tapo tos pačios apskrities žemskinis viršininkas, inžinerinių dalinių atsargos karininkas Sergejus Ryndinas, Šiaulių apskrities – tos pačios apskrities žemskinis viršininkas Pavelas Niščinskis. Abu buvo vietos dvarininkai ir stačiatikiai. Galiausiai į Novoaleksandrovo (Zarasų) apskritį buvo paskirtas apskrities pasienio, Kuršo gubernijoje, dvaro savininkas, lauko artilerijos atsargos karininkas Grigorijus Bystrickis⁵¹.

Gardino gubernijos apskrityse žemėtvarkos komisijų tikrųjų narių tautinis (tikiškinis) santykis buvo toks: stačiatikiai buvo paskirti Balstogės, Belsko, Bresto, Gardino,

⁴⁹Ten pat, l. 222v.

⁵⁰Ten pat, l. 7–8, 162, 284

⁵¹Ten pat, l. 10–11, 165v–166, 231, 285.

Kobryno, Sokulkos apskrityse, katalikai – Pružanų, Slanimo ir Valkavisko apskrityse. Balstogės apskrities Žemėtvarkos komisijos nariu tapo Vilniaus apskrities 3 apylinkės žemskinis viršininkas, atsargos karininkas Sergejus Oldenborgeris, Belsko apskrities – bevardis Minkovas, tarnavęs Nižnij Novgorodo žemietijoje, Bresto apskrities – dvarininkas, junkerių mokyklos absolventas, buvęs taikos tarpininkas ir žemskinis viršininkas Aleksandras Maslovas, Gardino apskrityje – agronomas ir Balstogės apskrities žemskinis viršininkas Viktoras Vandalkovskis, Kobryno – Leonidas Neverovičius, turintis valdininko stažą, baigęs Novoaleksandrovo (Pulavų) žemės ūkio ir miškininkystės institutą, Sokulkos – patyręs žemės ūkio ir miškininkystės srities specialistas Michailas Lozovskojus. Pružanų apskrityje buvo paskirtas vietinis dvarininkas Stanislovas Telševskis, baigęs Gardino gimnaziją, Slanimo apskrityje – dvarininkas Karlas Kersnovskis, baigęs Varšuvos universitetą ir dirbęs Vilniaus apygardos teisme prisiekusiojo patikėtinio padėjėju. Galiausiai Valkavisko apskrityje komisijos tikrojo nario pareigas gavo taip pat dvarininkas Jonas Bronicas, baigęs Dublianų žemės ūkio aukštąją mokyklą Galicijoje⁵².

Bajorų ir valstiečių atstovų apskričių žemėtvarkos komisijų sudėtis, nors valstiečių atstovų rinkimai vyko ne itin sklandžiai, taip pat buvo suformuota taip, kaip reikalavo įstatymas. Bajorų atstovus parinko apskričių bajorų vadovai, kandidatūras suderinę su gubernijos bajorų vadovu ir gubernatoriumi⁵³. Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijų apskrityse visi išrinktieji bajorai žemvaldžiai buvo stambūs ir vidutiniai vietiniai dvarininkai, lenkai, Romos katalikai ir evangelikai reformatai. Antai septyniose Kauno gubernijos apskrityse iš 21 bajorų kilmės komisijų nario 11 buvo stambūs dvarininkai. Tarp jų paminėtini: Ukmergės apskrityje Taujėnų dvaro (8493 dešimtinės žemės) savininkas Konstantinas Radvila, Lokinės dvaro (1547 dešimtinės) savininkas Pranciškus Konča, Raseinių apskrityje Plūsčių dvaro (3766 dešimtinės) savininkas Edmundas Pržeciševskis ir Blinstrubiškių dvaro (3312 dešimtinių) savininkas Kazimieras Jančevskis⁵⁴. Bajorų atstovams darbas apskričių žemėtvarkos komisijose reiškė visuomenines pareigas ir mažai buvo susijęs su valstybės tarnybos Rusijos imperijoje samprata.

Suformavus žemėtvarkos komisijas, Ministrų taryba surengė jų patikrinimą, nusiuntusi į vietas Sankt Peterburgo aukštuosius valdininkus, padariusius išvadą, kad ne visur pavyko parinkti tinkamus kadrus. Jie laikė komisijos tikrojo nario pareigas svarbiomis ir atsakingomis, nes nuo komisijų narių kompetencijos, dalykinių savybių ir veiklos priklausė P. Stolypino agrarinės reformos sėkmė. Tuo tarpu į komisijas pateko „nedarbščių, inertiškų, neišsilavinusių ir nepatyrusių žmonių“⁵⁵. Vyriausiosios žemės-

⁵² Ten pat, l. 49–49v, 51–51v, 77v, 163v–164, 272, 278–279.

⁵³ Ten pat, l. 215v.

⁵⁴ Ten pat, l. 64, 88, 114–114v, 116, 162–166, 247.

⁵⁵ Ten pat, l. 211.

tvarkos ir žemdirbystės valdybos valdytojas kunigaikštis Borisas Vasilčikovas tai rašė 1907 m. sausio 30 d. konfidencialiame laiške Vilniaus generalgubernatoriui Konstantinui Kršivickiui. Valdytojas rekomendavo sugriežtinti reikalavimus skiriamiesiems tikriesiems žemėtvarkos komisijų nariams. Tinkamais kandidatais į šias pareigas jis laikė vietinius bajorus, puikiai pažįstančius savo apskritį, turinčius aukštąjį agronomo, matininko ar teisininko išsilavinimą, tokio išsilavinimo cenzo stoką galėjo pateisinti tik labai didelė praktiko su viduriniu išsilavinimu patirtis. Valdytojas taip pat pageidavo, kad kandidatai atitiktų 25–55 metų amžiaus cenzą, bet nelaikė privalomu turto cenzo, jeigu kandidato kompetencija ir dalykinės savybės laidavo jam keliamų uždavinių įgyvendinimo sėkmę. B. Vasilčikovas negalėjo savavališkai keisti kandidatų atrankos tvarkos, bet patarė generalgubernatoriui pirmiausia vadovautis asmenine nuomone ir teikti Vyriausiajai valdybai tvirtinti po kelis kandidatus į vieną vietą ir tik atidžiai parinktus asmenis. Taip pat buvo uždrausta asmenims, paskirtiems žemėtvarkos komisijų tikraisiais nariais, šias pareigas derinti su kitomis pareigomis, išskyrus garbės teisėjo ar panašiomis pareigomis⁵⁶. Kitą dieną prie šio laiško B. Vasilčikovas pridėjo visiškai konfidencialų laišką su savo, kaip pabrėžė, „ypatingu prašymu“ parenkant kandidatus apskričių žemėtvarkos komisijų tikrojo nario pareigoms vadovautis ne tik pirmame laiške surašytais reikalavimais. Valdytojas prašė, kad generalgubernatorius pirmiausia atsižvelgtų į rusų kilmės asmenų kandidatūras, ypač apskrityse, kur daugumą gyventojų sudaro rusai ir sentikiai. Jis siūlė tos pačios taisyklės laikytis renkant į komisijas vietinių bajorų žemvaldžių atstovus⁵⁷.

Kitaip tariant, modernėjantis imperijos režimas į periferijų elitą žvelgė nepatikliai ir siūlė bendradarbiavimą už akivaizdžiai išreikštą lojalumą. Grįžusi prie bendradarbiavimo su juo strategijos, valdžia neatsisakė rusiškumo plėtros politikos, o politinių pažiūrų ir tautiškumo kriterijų, taikytų periferijos elitui, neįveikė išsilavinimo ir kompetencijos kriterijai, šiaip rodantys teigiamus poslinkius valstybės tarnybos sistemoje.

Vakarų gubernijų apskričių žemėtvarkos komisijų asmeninė sudėtis nenusistovėjo. Dėl vienokių ar kitokių priežasčių kadru kaita buvo įprastas reiškinys, todėl periferijos elito dalyvavimas jų atrankoje liko aktualus. 1907 m. rudenį iš Švenčionių apskrities Žemėtvarkos komisijos išėjo Liudvikas Cibulskis, kaip rašė savo prašyme, „dėl šeimyninių aplinkybių“. Iš tarnybinės sferos jis nepasitraukė, nes prašė priskirti prie Vyriausiosios žemėtvarkos ir žemdirbystės valdybos Valstybės turto departamento, t. y. įrašyti jį į valstybės tarnautojų rezervą⁵⁸. Į vakuojančią vietą prašymus pateikė du kandidatai,

⁵⁶ Ten pat, l. 209–212, 222–222v.

⁵⁷ Ten pat, l. 213–213v.

⁵⁸ Дело о переменах в личном составе непрременных членов уездных землеустроительных комиссий в Северо-Западном крае, *ЛВИА*, f. 378, Bs, 1908, b. 267, l. 2.

taip pat iš Švenčionių apskrities: Mečislovas Jaloveckis⁵⁹ ir Juozapas Kiselis. Abu buvo stambių vietos dvarininkų sūnūs, patvirtinti kandidatais į žemskinius viršininkus, ir turėjo gubernijos sekretoriaus rangą. Dalykiniu požiūriu abi kandidatūros buvo nepriekaištingos, jas palaikė Vilniaus civilinis gubernatorius Dmitrijus Liubimovas ir gubernijos bajorų vadovas Adomas Broel-Pliateris. M. Jaloveckis, kurio tėvas Bronislovas Jaloveckis buvo garsus geležinkelių specialistas ir Valstybės Dūmos delegatas, Vilniaus gubernijos Švenčionių apskrities Saldutiškio dvaro savininkas, gavo puikų išsilavinimą. Jis baigė komercijos mokyklą Sankt Peterburge, Rygos politechnikos institute įgijo agronomo specialybę. Vyriausiosios žemėtvarkos ir žemdirbystės valdybos siuntimu trejus metus stažavosi užsienyje, vėliau buvo šios valdybos Žemdirbystės departamento mokslo darbuotoju, bendradarbiavo įvairiuose žurnaluose, žemės ūkio srityje įgytą patirtį panaudojo ūkininkaudamas Saldutiškyje⁶⁰. Ne ką mažiau išsilavinęs ir profesiniu požiūriu tinkamas kandidatas buvo J. Kiselis, baigęs Imperatoriškąją teisės mokyklą Sankt Peterburge, atlikęs įvairias Vilniaus gubernatoriaus užduotis⁶¹. M. Jaloveckio kandidatūrą į tikruosius Žemėtvarkos komisijos narius rėmė įtakingi gubernijoje asmenys, tarp jų lenkai. Tai priverė Vilniaus gubernatorių D. Liubimovą susidomėti M. Jaloveckiu. Paaiškėjo, kad šis puikių kompetencijų kandidatas yra politiškai angažuotas, lenkų tautinius siekius palaikantis asmuo. Valdžiai neįtiko ir J. Kiselis, nepalaikęs ryšių su tautiečiais lenkais, bendravęs tik su vietiniais rusiškais sluoksniais⁶². Į vakuojančią vietą atsiradus net keturiems kandidatams stačiatikiams, Vilniaus generalgubernatorius pasirinko labiausiai patyrusį Švenčionių apskrities žemskinį viršininką, buvusį karininką Aleksandrą Kukolevskį⁶³.

Rusų kilmės kandidatų, norinčių gauti tarnybą žemėtvarkos komisijose, netrūko. Nebūtinai tai buvo šių sritį išmanantys žmonės, bet jie turėjo daugiau praktinių žinių ir įgūdžių nei bajorai žemvaldžiai, tik pradedantys įsitraukti į valstybės tarnybą. Svarstant Telšių apskrities Žemėtvarkos komisijos tikrojo nario Ryndino perkėlimo į Vyriausiosios žemėtvarkos ir žemdirbystės valdybos įstaigą Kauno gubernijoje klausimą, gubernatorius rinkosi kandidatūras į atsilaisvinančią etatą. Į jį pretendavo Kauno komercijos mokyklos direktorius Nikolajus Rudnevas ir Telšių apskrities kaimo gydytojas Aleksandras Rozovas. Pirmojo kandidato privalumu laikytas universitetinis išsilavinimas ir gamtos mokslų kandidato laipsnis, įgytas Sankt Peterburgo universitete, taip pat ilgas tarnybinis stažas bei patirtis nustatant žemės ir nekilnojamojo turto vertę. Antrasis kandidatas, Tomsko universiteto Medicinos fakulteto auklėtinis, gimė Telšių apskrityje, gerai pažinojo vietos

⁵⁹ Žinomas atsiminimų autorius: M. J a ł o w i e c k i, *Na skraju Imperium*, wybór i układ tekstu M. Jałowiecki, Warszawa, 2005.

⁶⁰ *LVI*, f. 378, Bs, 1908, b. 267, l. 4, 5, 7–8.

⁶¹ Ten pat, l. 10–11.

⁶² Ten pat, l. 15–16.

⁶³ Ten pat, l. 39–39 v.

gyventojus ir puikiai mokėjo lietuvių kalbą. Gubernatoriaus manymu, jo privalumas buvo didelis autoritetas ir mokėjimas bendrauti su valstiečiais⁶⁴.

Apskričių žemėtvarkos komisijų sudėtyje akylai paisyta Romos katalikų ir stačiatikių proporcijų, nepriklausomai nuo jose užimamų pareigų. Kai Vilniaus gubernijos Vileikos apskrities Žemėtvarkos komisijai pririekė sekretoriaus, valdžia atsisakė įdarbinti puikiai užsirekomendavusį ir keliose įstaigose sekretoriumi dirbusį Petrą Masiulionį. Valstiečių kilmės, Romos katalikų tikėjimo, išlaikantis didelę šeimą žmogus negavo darbo tik todėl, kad komisijos tikrasis narys buvo dvarininkas lenkas ir katalikas, o apskrities gyventojų daugumą sudarė stačiatikiai⁶⁵.

Išvados

XIX a. antrojoje pusėje Lietuvos bajorų santykį su valstybės tarnyba nusako keli slenkstiniai momentai. Po 1863 m. imperijos politika Vakarų gubernijose pakeitė kryptį taip, kaip rodo A. Kappelerio tyrimas: iš centro valdžios politinės programos išnyko kooperavimosi su periferijos elitais koncepcija. Bendradarbiauti su periferijos elitu atsisakė M. Muravjovas. Jis įvykdė kadrų keitimo operaciją – pareigas gubernijų administravimo, teisėsaugos, vykdomosios valdžios, viešosios tvarkos, medicinos ir švietimo institucijose užėmė iš imperijos vidinių gubernijų perkelti valdininkai ir negausi vietinių nekatalikų grupė. Kitas slenkstinis momentas – tai XIX a. septintojo–devintojo dešimtmečių vietinių administratorių savotiškas eksperimentas, kurio tikslas buvo įtraukti į valstybės tarnybos sistemą tituluotus stambius žemvaldžius ir juos panaudoti pirmiausia ten, kur reikėjo luominio atstovavimo. Ir paskutinis slenkstis – tai dalinis draudimo eiti valstybės tarnybą Vakarų gubernijų Romos katalikų tikėjimo lenkams panaikinimas po 1905 m.

Vakarų gubernijos bajorų diskriminacija, pasireiškusi apribota korporacine teise į prerogatyvą tarnauti valstybei, truko veik pusę amžiaus. Per tą laiką modernėjo valdžios požiūris į pačią tarnybą ir įstaigų darbuotojų sudėties formavimo principus. Imperija pagaidavo išsilavinusių, patyrusių ir lojalių įstaigai kadrų, labiau imta vertinti profesinį pasirengimą ir darbo patirtį nei visuomenės narių socialinį statusą. Panašias sąmonės transformacijas objektyviai turėjusi patirti bajorija, tik dėl kitų priežasčių – išsilavinimo ir įgytos profesijos privalumus jai teko įvertinti dėl poreikio ieškoti valstybės tarnybos Vakarų gubernijose alternatyvos.

Šiomis aplinkybėmis valdžios atsisakymas kooperuotis su imperijos elitu panašus į bandymą vadovautis konservatyviu, ikimoderniai visuomenei būdingu požiūriu į valsty-

⁶⁴Ten pat, 52–52v.

⁶⁵Ten pat, l. 72–73.

bės tarnybos ryšį su bajorų luomu. Saujelės aristokratų pririšimas prie generalgubernatoriaus „dvaro“, simbolinių tarnybos atributų dalijimas, viena kita išimtis skiriant vietinį bajorą į luomines institucijas ar garbės pareigoms rodė valdžios ketinimą grįžti prie susitarimo su aukščiausiuoju Vakarų gubernijų bajorijos sluoksniu. Susitarimo momentas buvo realizuotas po 1905 m., kai vietiniai bajorai žemvaldžiai labai atsargiai buvo įvesti į institucijas, susijusias su valstietijos interesais – juos skirta žemskiniiais viršininkais ir žemėtvarkos komisijų nariais. Tačiau sugrąžintų į valstybės tarnybą vidutinių ir stambių bajorų žemvaldžių veiklos laukas, palyginti su XIX a. pirmosios pusės situacija, buvo siauresnis ir apėmė tradicinę dvaro ir kaimo santykių sritį.

Konstruodama santykius su periferijos elitu XIX a. antrojoje pusėje, valdžia pakeitė esminę šių santykių prielaidą. XIX a. pirmojoje pusėje ji vadovavosi glaudžiais bajorų luomo, valdžios ir valstybės ryšiais, o moderniuoju laikotarpiu ji perbalansavo šiuos ryšius socialinį parinkties kriterijų pakeisdama tautiniu. Valdžia galutinai atsisakė minties valstybės tarnybą laikyti bajorų domenu. Vakarų gubernijose XX a. pradžioje tarnybą žemesnėse tarnautojų grandyse galėjo gauti visų socialinių grupių Romos katalikų tikėjimo asmenys. Tačiau stambiems ir vidutiniams bajorams galimybės patekti į valstybines institucijas ir jose užimti aukštesnes pareigas nebuvo suteiktos.

Literatūra

BERESNEVIČIŪTĖ-NOSÁLOVA, Halina. *Lojalumų krizė: Lietuvos bajorų politinės sąmonės transformacija 1795–1831 metais*, Vilnius: Vaga, 2001.

JAŁOWIECKI, Mieczysław. *Na skraju Imperium*, wybór i układ tekstu M. Jałowiecki, Warszawa: Czytelnik, 2005.

JURKOWSKI, Roman. *Ziemiaństwo polskie Kresów Północno-Wschodnich 1864–1904. Działalność społeczno-gospodarcza*, Warszawa: Przegląd Wschodni, 2001.

RODKIEWICZ, Witold. *Russian Nationality Policy in the Western Provinces of the Empire (1863–1905)*, Lublin: Scientific Society of Lublin, 1998.

STALIŪNAS, Darius. *Rusinimas: Lietuva ir Baltarusija po 1863 metų*, Vilnius: LII leidykla, 2009.

БАЙРАШАУСКАЙТЕ, Тамара. Институт предводителей дворянства в западных губерниях Российской империи во второй половине XIX в. – начале XX в. (Виленская и Ковенская губернии), in *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, t. 41, 2014, s. 67–92.

КАППЕЛЕР, Андреас. Центр и элиты периферий в Габсбургской, Российской и Османской империях (1700–1918), in *Ab Imperio*, 2007, 2, с. 17–58.

САМБУК, Сусанна Михайловна. *Политика царизма в Белоруссии во второй половине XIX века*, Минск: Наука и техника, 1980.

CRITICAL THRESHOLDS IN THE SERVICE OF LITHUANIAN NOBILITY: MODERN PERIOD IN THE RUSSIAN EMPIRE

Summary

TAMARA BAIRAŠAUSKAITĖ

The article focuses on opportunities of Lithuanian nobility to serve in state institutions of their country after the Insurrection of 1863–1864. It is based on conclusions drawn by Andreas Kappeler about the shift in the strategy of the Russian imperial power involving cooperation with the peripheral elites. Three thresholds in this strategy shift are distinguished.

The cooperation strategy was discarded by Mikhail Muravyov who replaced the personnel of state institutions in Western Governorates (Guberniyas). Positions at administrative, law enforcement, public order, health care and education institutions as well as executive authorities of guberniyas were taken by officials relocated from central guberniyas, and a scarce group of local non-Catholics. Another critical moment was a peculiar experiment conducted by local administrators in the 1860s-1880s aimed at inclusion of landed nobility (titled owners of large land holdings) in the civil service system, and using them primarily where class representation was required. Finally, the last threshold was a partial lifting of the ban for Roman Catholic Poles to fill positions of civil servants in Western Guberniyas after 1905.

Discrimination against nobility of the Western Guberniya evidenced by curbing of the right of legal personhood to a civil service lasted nearly half a century. During that period the authorities' attitude towards the civil service itself and the principles of staffing gradually became more modern. The empire wanted educated, experienced and loyal personnel. That is why professional qualification and experience were valued more than the social status of members of society. Viewing the period objectively, similar transformations in thinking had to be undergone by the nobility as well, only for different reasons: they were forced to appreciate advantages of acquired education and occupational skills when needed to find an alternative for civil service in Western Guberniyas.

The authorities revisited the cooperation strategy after 1905 when the local landed nobility were brought to the institutions associated with interests of the peasantry: they were appointed heads of the land (Russ. *земский начальник*) and members of land-use institutions. However, the field of activities of the major and middle noble landowners brought back to the civil service was narrower in comparison with the situation of the first half of the 19th century, and covered the traditional area of relations between the manor and villages.

Shaping their relationship with the elite in peripheries in the second half of the 19th century, the authorities slightly modified the core assumption of this relationship. In the first half of the 19th century it was built based on tight links among the estate of nobles, the authorities and the state, whereas in the modern period, the authorities changed the balance in those links replacing the criterion of social setup by a national criterion. The authorities completely abandoned the idea to consider civil service the domain of nobility. In early 20th century, Roman Catholics from any social groups were eligible for lower positions of civil service in the Western Guberniyas. Yet the major and middle noble landowners were not granted an opportunity to gain access of state institutions, and fill higher positions in them.

Priimta 2015 m. gruodžio mėn.
Gauta 2015 m. gruodžio mėn.

Tamara Bairauskaitė – humanitarinių mokslų habilituota daktarė. Lietuvos istorijos instituto vyriausioji mokslo darbuotoja, Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto profesorė. Mokslinių interesų kryptys: XIX a. socialinė istorija, Lietuvos totorių istorija, Lietuvos bajorų istorija.

Monografijų „Lietuvos totoriai XIX amžiuje“ (1996), „Lietuvos bajorų savivalda XIX a. pirmojoje pusėje“ (2003), „Mykolas Juozapas Römeris (1778–1853). Bajoro viešoji ir privati erdvės XIX a. pirmojoje pusėje“ (2011) autorė, akademinės sintezės „Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia, VIII tomas, I dalis“ (2011) bendraautorė.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius, LT–01108

El. paštas: tamara.bairauskaite@istorija.lt